

تجزیه و تحلیل زیبایی شناسانه و تأثیر خوشنویسی سنتی در طراحی

نشانه‌های نوشتاری (لوگوتایپ) فارسی با رویکردی آموزشی

فرزاد کافیان تفتی

دانشجوی کارشناسی ارشد ارتباط تصویری دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد

سید جواد درخشن

عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد یزد

مقدمه

انسان پیش از تاریخ، رفته رفته به این نتیجه رسیده است که می‌تواند پیام‌های خود را به وسیله نقاشی و تصاویر به دیگران منتقل سازد. این کار اولین قدم در پیدایش و تحول فن کتابت و خط نویسی شمرده می‌شود. در این پژوهش تلاش می‌شود تا با بررسی موردی چند نمونه از نشانه‌های نوشتاری بر اساس خطوط سنتی و مروری بر شیوه‌های بیان گرافیکی در هر مورد معیارهایی برای تجزیه و تحلیل و بررسی نشانه‌های نوشتاری شناسائی شوند تا از این طریق امکان آموزش تخصصی‌تر لوگوتایپ افزایش یافته و از سوی دیگر دری به نقد علمی و بحث تخصصی نشانه‌های نوشتاری گشوده شود. تنها در مقالاتی پراکنده و گاه با موضوعات دیگر مطالبی در مورد نشانه‌های نوشتاری فارسی آمده است که نسبت به وسعت و امکانات این حوزه از دانش گرافیک بسیار اندک است. در پایان نامه‌های دانشجویی نیز که به لوگوتایپ اختصاص دارند کمتر می‌توان به شیوه‌ای علمی و کاربردی برای مطالعه لوگوتایپ دست یافت و بیشتر موارد را پژوهش‌های تاریخی تشکیل می‌دهند.

کتاب اول

تصویر شماره ۱: نمونه نشانه نوشته‌های مستقل/ کتاب اول/
طراح: محمد احصائی (منبع تصویر: لوگوتایپ‌های ایرانی)

تصویر شماره ۲: نمونه نشانه نوشته‌های مستقل/ آویزه/ طراح:
شعیب ابوالحسنی (همان منبع تاریخ طراحی: ذکر نشده)

نشانه نوشته‌های وابسته به خطوط بیرونی (strok)

ساختار بصری پاره‌ای از لوگوتایپ‌ها دارای وابستگی به خطوط بیرونی خود می‌باشد؛ بدین صورت که نشانه نوشته به صورت مستقل طراحی شده و پس از آن به ایجاد خطوط بیرونی نسبت به تکمیل زیبایی بصری آن می‌پردازند یا نه از پایه به صورت خطوط بیرونی طراحی می‌شود؛ با بررسی منابع نشانه نوشته‌های فارسی نیز با این موضوع مواجه خواهید شد که این دسته از نشانه‌ها یکی از دسته‌های طرفدار طراحی گرافیک به حساب می‌آید که ساختار بسیاری از نشانه نوشته‌های فارسی را تشکیل داده است. در مواردی از این نشانه نوشته‌ها اگر بخواهید خطوط بیرونی را حذف کرده گاهاً خوانایی خود را به صورت کامل از دست می‌دهد، برخی از نشانه نوشته‌ها از حالت خطوط بسته خارج شده (نشانه آرش نراقی) که در عین حال دارای خوانایی مناسبی هستند (تصویر شماره ۳).

نشانه‌های نوشتاری بر اساس خطوط سنتی به نشانه‌هایی اطلاق می‌شود که در طراحی آن‌ها خوشنویسی و خطاطی سهم عمده‌ای دارد و دانستن این عامل از اهمیت بالایی برخوردار است. در حقیقت هنرمند طراح از هنر خوشنویسی و گرافیک، در طراحی یک خط نشانه استفاده می‌کند. البته تسلط کامل بر قواعد خوشنویسی و خطاطی و وقوف و شناخت مبانی سواد بصری و نوشتاری از ملزومات این امر به شمار می‌آید. استفاده از خوشنویسی برای طراحی یک نشانه، حالات گوناگونی دارد که با ذکر مثال به این اقسام می‌پردازیم.

تجزیه و تحلیل نشانه نوشته‌های فارسی

تمامی لوگوتایپ‌های موجود را می‌توان به گونه‌های مختلفی تجزیه و تحلیل و مطالعه کرد، برای یک طراح گرافیک تجزیه و تحلیل نشانه‌های نوشتاری بهترین راه حل برای ثبت فرم‌ها، ریتم‌ها، شکل و نوع ترکیب بندی در ذهن و ناخودآگاه او می‌باشد.

در کل اگر می‌خواهید یک طراح گرافیک بزرگی در زمینه طراحی نشانه‌های نوشتاری شوید، بهترین راه این است که ابتدا نشانه نوشته‌های مختلف را بررسی، تحلیل و تجزیه کنید. این کار دقیقاً شبیه به مشق کردن دبستانی‌هاست در بدو ورود به دنیای کلمات تا بتوانند شکل‌های مختلف حروف را در ناخودآگاه خود ثبت کنند که در آینده در هنگام نوشتن کلمات و جملات بدون معطلی و بدون هیچ درنگی حروف را در کنار یکدیگر قرار بدهند و احساسات خود را بیان کنند.

در دسته‌بندی نشانه‌های نوشتاری متأثر از خوشنویسی سنتی، می‌توان این دسته‌بندی‌ها را به دو گروه تقسیم کرد: 1- دسته‌بندی بر اساس وابستگی‌ها و اجزای تشکیل‌دهنده آن، مثل: نشانه‌های نوشتاری مستقل، وابسته به سطح، وابسته به حجم و... 2- دسته‌بندی بر اساس نوع خط، مثل: نشانه‌های نوشتاری وابسته به خط نستعلیق، ثلث، معلی و... که در این فصل نمونه‌هایی از این قبیل را مشاهده خواهیم کرد. لازم به ذکر است دسته‌بندی لوگوتایپ‌های فارسی تأثیر گرفته از طراحی حروف مدرن نیز به همراه این موضوع توسط آقای مهدی صالحزاده با راهنمایی استاد درخشن، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

نشانه نوشته‌های مستقل

از بررسی منابع مختلف گرافیک فارسی چنین بر می‌آید که بیشترین نشانه نوشته‌های فارسی را نشانه‌های مستقل تشکیل می‌دهند؛ نشانه نوشته مستقل به این معنا می‌باشد که لوگوتایپ به هیچ‌جز دیگری مانند خطوط بیرونی، روش اجرای خاصی، قالب‌های هندسی و... در ساختار خود وابسته نمی‌باشد، بلکه خود به تنهایی یک نشانه نوشته کامل است. ساختار بصری این مجموعه متناسب برای انواع مختلف خدمات فرهنگی، تجاری و... محسوب می‌شود و دارای هیچ محدودیتی نمی‌باشد. این دسته از نشانه‌های نوشتاری جز پرکاربردترین و پرتعدادترین نشانه‌های نوشتاری در بین طراحان گرافیک و سفارش‌دهنده‌ها است؛ البته اولین ایده‌ای که به ذهن هر طراح خطور می‌کند طراحی یک نشانه نوشته به صورت مستقل می‌باشد؛ که در عین حال دارای سادگی و پیچیدگی بسیار زیادی است. اگر یک نشانه نوشته بتواند به صورت مستقل تمام پیام‌های مورد نظر طراح را به مخاطب انتقال دهد، چه چیزی بهتر از این! در لوگوتایپ‌های برگرفته از خوشنویسی سنتی، خطاط تنها هنر و قدرت دست خود که متأثر از آموخته‌های پیشین او می‌باشد را بر روی کاغذ اعمال می‌کند (تصاویر شماره ۱ و ۲).

روش یکی از روش‌های نسبتاً ساده طراحی نشانه نوشته است که در خوشنویسی سنتی از خط بنائی در این دسته می‌توان نام برد (تصویر شماره ۵).

تصویر شماره ۵: نمونه نشانه نوشته‌های وابسته به اشکال هندسی / استفاده از اشکال مستطیل و مربع / بهزاد گلپایگانی / طراح: داریوش مختاری

نشانه نوشته‌های وابسته به خطوط انتزاعی یا اتفاقی

وقتی به اطراف خود نگاهی بیندازید یا منابع نشانه نوشته‌های فارسی را بررسی کنید به جمع کثیری از نشانه نوشتاری برخورد می‌کنید که از فونت یا تایپ خاصی استفاده نکرده‌اند، این دسته از نشانه‌ها را نشانه نوشته‌های وابسته به خطوط انتزاعی اتفاقی می‌نامند؛ در اکثر این مجموعه از روش دست آزاد برای طراحی نشانه استفاده کرده‌اند. بدین صورت که با قلم مو خاصی شروع به طراحی نشانه به صورت فی البدایه می‌کنند که اکثراً دارای فرم‌های آزاد و روان و یک تیرگی و روشنی، ناخودآگاه به وجود می‌آید. از دیگر ویژگی‌های این مجموعه آن می‌باشد که به دلیل دخالت مستقیم و عدم کنترل رد قلم مو و وسیله اثرگذار در این نشانه‌ها، طراحی دوباره نشانه نوشته دقیقاً به همین شکل حتی وقتی که شرایط یکسان باشد تقریباً غیر ممکن است. به دلیل شکل خاص اینگونه نشانه‌ها بیشتر جهت خدمات فرهنگی و هنری و موارد غیررسمی کاربرد دارد؛ کمتر شرکت‌های بزرگ صنعتی از این گونه نشانه نوشته‌ها بهره می‌برند (تصاویر شماره ۶ و ۷).

نشانه نوشته‌های وابسته به حجم

پس از بررسی نشانه نوشته‌های وابسته به اشکال هندسی جا دارد که به پاره دیگر از نشانه نوشته‌های فارسی بپردازیم که نشانه نوشته‌های وابسته به حجم می‌نامند. همانطور که از نام این دسته مشخص است نشانه‌های این گروه ارتباط مستقیمی با حجم‌های چندبعدی دارند، بدان معنا که طراحی آن‌ها به گونه‌ای بوده که پس از دریافت خوانایی به بیننده یک حجم هندسی را القا می‌کند. در نشانه‌های متأثر از خوشنویسی سنتی کمتر از حجم استفاده شده و با تعداد کمی از این نمونه نشانه‌ها روبه‌رو می‌شویم (تصویر شماره ۸).

نشانه نوشته‌های تلفیقی

قطعاً برای شما هم پیش آمده که نشانه نوشته‌ای را ببینید که با عنصری تصویری یا سنتی تلفیق شده باشد، یعنی در قسمتی از نشانه یک عنصر تصویری با آن نشانه عجین شده باشد، اصطلاحاً این نشانه‌ها را نشانه نوشته‌های تلفیقی می‌نامند، این عناصر تصویری تلفیق شده می‌تواند هر چیزی باشد، تصویر ساده شده‌ای مربوط به معنای خود نشانه، یا عنصر زیبایی‌شناسانه‌ای از تاریخ و قدمت مربوط به نشانه نوشته یا نه عنصرهای تصویری در نقوش سنتی و باستانی ایران و... هر تصویری به شرط آنکه آن هم ساده شده و بدون جزئیات باشد می‌تواند با نشانه نوشته تلفیق شود، این امر نه تنها به ارائه پیام نشانه لطمه‌ای وارد نکرده بلکه قدرت دریافت پیام را توسط مخاطب دوچندان کرده و زمان دریافت پیام را به صورت بسیار محسوس کاهش می‌دهد (تصویر شماره ۹).

تصویر شماره ۳: نمونه نشانه نوشته‌های وابسته به خطوط بیرونی / آرش نراقی / طراح: شعوب ابوالحسنی (همان منبع) تاریخ طراحی: ذکر نشده

نشانه نوشته‌های وابسته به سطح بیرونی

از سوی دیگر دسته‌ای از نشانه‌های نوشتاری وجود دارد که به سطح خارجی پیرامون خود وابسته می‌باشد بدان معنا که اگر سطح پیرامون آن نشانه نوشته حذف شود، نشانه زیبایی بصری خود را از دست می‌دهد، این نشانه‌ها را نشانه‌های نوشتاری وابسته به سطح می‌نامند. این سطح می‌تواند یکی از اشکال هندسی باشد مانند دایره، مربع، مستطیل، بیضی و یا اشکالی غیر از اشکال هندسی باشد و گاه هنرمند طراح می‌تواند برای زیبایی در صورت نیاز دخل و تصرف‌هایی هم در آن سطح داشته باشد (تصویر شماره ۴).

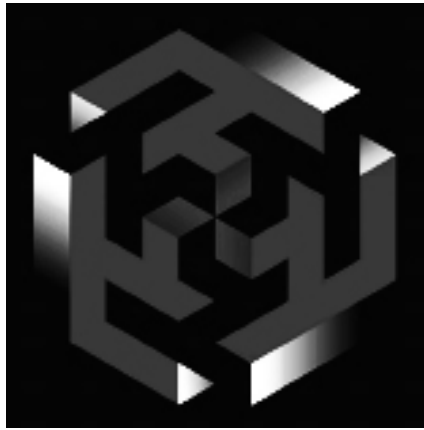

تصویر شماره ۴: نمونه نشانه نوشته‌های وابسته به سطح بیرونی: غیر هندسی / حریر / طراح: مسعود نجابتی (همان منبع ص ۱۱۱) / تاریخ طراحی: ذکر نشده

نشانه نوشته‌های وابسته به اشکال هندسی

پاره‌ای از نشانه‌های نوشتاری پرترفدار و پرکاربرد در بین طراحان گرافیک، نشانه‌های نوشتاری هستند که اجزا تشکیل دهنده آن‌ها اشکال بدیع هندسی است؛ بدان معنا که با تلفیق و یا حتی کسر اشکال هندسی از یکدیگر نشانه نوشته مورد نظر ایجاد می‌شود، این

تصویر شماره ۸: نمونه نشانه نوشته‌های وابسته به حجم/استفاده از خط بنائی/علی/طراح: نامشخص (۹۳/۸/۱۰. www.roshd.ir)

تصویر شماره ۷: نمونه نشانه نوشته‌های اتفاقی/قاسم/طراح: رضا بختیاری فرد

تصویر شماره ۶: نمونه نشانه نوشته‌های اتفاقی/علی/طراح: بابک صفری

تصویر شماره ۹: نمونه نشانه نوشته‌های تلفیقی، شده/کاخ گلستان/طراح: مونا رحیم زاده (منبع تصویر: لوگو تایپ‌های ایرانی)

تصویر شماره ۱۰: نمونه نشانه نوشته وابسته به تکرار/موزه رضا عباسی/طراح: مرتضی ممیز

نشانه نوشته‌های وابسته به تکرار یا ریتم

در بین نشانه‌های نوشتاری دسته از نشانه‌ها هستند که در ترکیب بندی خود وابسته به تکرار هستند، درون اینگونه از نشانه‌ها قسمت یا تمام یک نشانه به شکلی هدفمند تکرار می‌شود و یا حروف به گونه‌ای بروی هم یا در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند که نشانگر یک ریتم هماهنگ در نشانه می‌باشد (تصویر شماره ۱۰).

تصویر شماره ۱۱: نمونه نشانه نوشته‌های تصویری/علی طریقت/طراح: سید سیاوش یعقوبی

نشانه نوشته‌های تصویری

پس از نشانه‌های تلفیقی نوبت به نشانه‌های تصویری می‌رسد، تفاوت نشانه‌های تلفیقی و تصویری در آن است که نشانه تلفیقی عنصری تصویری به آن افزوده شده است ولی نشانه نوشته‌های تصویری کلمات به گونه‌ای با هم عجین شده‌اند که خود آن‌ها تصویری واقعی یا انتزاعی را به مخاطب القا می‌کند. بطور مثال نشانه "علی طریقت" اثر سید سیاوش یعقوبی به دلیل نوع ترکیب بندی خاص خود تصویر یکی از آلات موسیقی را ارائه می‌دهد. یا نمونه زیبایی دیگر نشانه "کلاغ" اثر بهنام چارئی است که به دلیل طراحی حروف خاص و ترکیب بندی مناسب نمایه پرنده را به تصویر کشیده است (تصاویر شماره ۱۱ و ۱۲).

تصویر شماره ۱۲: نمونه نشانه نوشته‌های تصویری/کلاغ/طراح: بهنام چارئی

نشانه نوشته‌های چندجانبه

یکی از سخت‌ترین نشانه‌های نوشتاری فارسی که با جستجو در بین منابع مرتبط به نشانه‌های نوشتاری به تعدادی کمتر از انگشتان دست به آن‌ها مواجه می‌شویم، نشانه‌های چند جانبه هستند، بدان معنا که این نشانه در درون متن اصلی خود متن دیگری به صورت فارسی، لاتین یا اعداد و... جای داده‌اند. طراحی این گونه نشانه‌ها مهارت بسیار زیادی در ترکیب بندی و کنترل تک تک حروف را می‌طلبد، طراحی

تصویر شماره ۱۳: نمونه نشانه نوشته‌های چندجانبه/ جوان/طراح: مسعود نجابتی (منبع تصویر: همان)

تصویر شماره ۱۴: نمونه نشانه نوشته وابسته به قرینگی/ نهج البلاغه/ طراح: محمد احصائی (همان منبع)

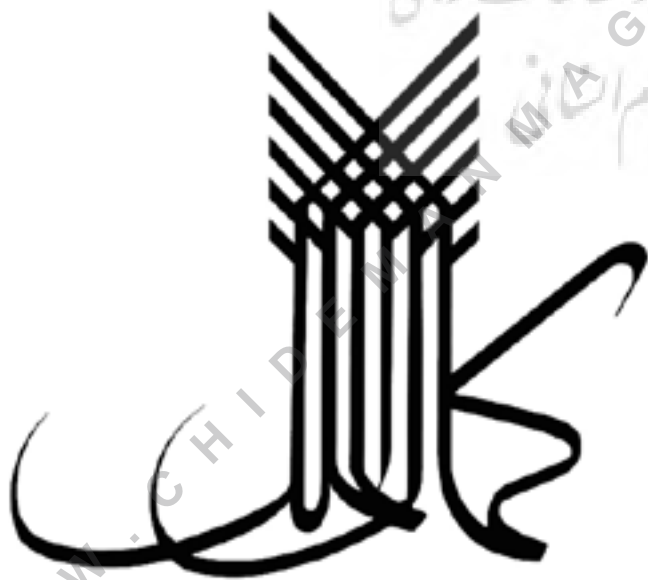
حذف می‌شود و در برخی دیگر، گوشه‌ای از حروف از نشانه حذف می‌شود (تصویر شماره ۱۶).

تصویر شماره ۱۶: نمونه نشانه نوشته وابسته به حذف ۲۵٪، در این نشانه، گوشه‌ای از حروف حذف شده/ سیمرخ/ طراح: رضایتیاری فرد

نشانه‌های نوشتاری بر اساس نوع خطوط سنتی

بر اساس خط ثلث (تصویر شماره ۱۷):

تصویر شماره ۱۷: نمونه نشانه نوشته بر اساس خط ثلث/ کمال الملک/ طراح: عبدالرضا چارئی

این نشانه‌های نوشتاری بی‌شک نظر طیف گسترده‌ای از مخاطبان را به خود جلب می‌کند (تصویر شماره ۱۳).

نشانه نوشته‌های قرینه محور

در این گروه از نشانه‌های نوشتاری، دو نکته بسیار مهم مشاهده می‌شود که هر دو نکته، هم در خوشنویسی و هم در نشانه‌سازی، از ارکان زیبایی به حساب می‌آیند و از مبانی نشانه‌سازی به خصوص در خط نشانه است. الف‌چیدن به صورت قرینه، ب‌پیچ و تاب دادن به حروف و تغییر حالت آن در صورت نیاز برای زیبایی (تصویر شماره ۱۴).

نشانه نوشته‌های نقطه محور

در این گروه از نشانه‌های نوشتاری، از نقطه برای طراحی نشانه استفاده می‌شود، یعنی یا نقطه را سر مشق قرار می‌دهند و یا در نشانه، روی نقطه تأکید می‌شود، و اولین چیزی که توجه مخاطب را به خود جلب می‌کند وجود نقطه در آن لوگوتایپ می‌باشد (تصویر شماره ۱۵).

تصویر شماره ۱۵: نمونه نشانه نوشته وابسته به نقطه، در این نشانه، نقطه‌ها به گونه‌ای جایگزاری شده که باعث ایجاد تعادل می‌شود/ سیاه مشق/ طراح: علی ماهی صفت (همان منبع)

نشانه‌های نوشتاری با حذف درصدی از حروف

در این دسته از نشانه‌های نوشتاری، درصدی از حروف درون نشانه حذف می‌شود، به گونه‌ای که حروف خوانایی اصلی خود را از دست ندهند. در برخی از نشانه‌ها، نقطه‌ها

بر اساس خط نستعلیق (تصاویر شماره ۱۸ و ۱۹):

تصویر شماره ۱۹: نمونه نشانه نوشته بر اساس خط نستعلیق/هنر ایران/طراح:محمد احصائی

تصویر شماره ۱۸: نمونه نشانه نوشته بر اساس خط نستعلیق/شهر هاشم/طراح:شعیب ابوالحسنی

بر اساس خط معلی (تصویر شماره ۲۰):

تصویر شماره ۲۰: نمونه نشانه نوشته بر اساس خط معلی/نشانه فیلم سینمایی مریم مقدس

بر اساس خط بنائی (تصاویر شماره ۲۱ و ۲۲):

تصویر شماره ۲۲: نمونه نشانه نوشته بر اساس خط بنائی/طب قرآنی/طراح:سارا ارباب

تصویر شماره ۲۱: نمونه نشانه نوشته بر اساس خط بنائی/مکتب هنر رضوان/طراح:سارا ارباب

نتیجه گیری

طراحی نشانه‌های نوشتاری از مهم‌ترین شاخه‌های رشته گرافیک به حساب می‌آید. هنرمند طراح، با در نظر گرفتن تمامی جوانب و ماهیت مجموعه مورد نظر، دست به طراحی نشانه‌های نوشتاری می‌زند.

بهترین راه برای شناخت بصری بهتر در نشانه‌های نوشتاری، تجزیه و تحلیل آن‌ها می‌باشد. این تجزیه، تحلیل شامل شناخت خطوط و استفاده بجا از آن‌ها می‌باشد که برای مجموعه‌های متفاوت، از چه نوع خطی استفاده شود.

گاه این نوع نشانه‌ها، (بسته به فعالیت مجموعه) می‌تواند برگرفته از خوشنویسی سنتی باشد و یا در طراحی آن از حروف مدرن استفاده شده باشد، که مهم‌ترین امر در طراحی نشانه‌های نوشتاری شناخت کامل از آن می‌باشد. ■

منابع

- ۱- تاریخ و فرهنگ ایران در دوران انتقال از عصر ساسانی به عصر اسلامی، جلد اول، ص ۲۵۰.
- ۲- هلن گاردنر، هنر در گذر زمان، محمدتقی فرامرزی، ۱۳۸۷.
- ۳- بهرام عفرای، لوگو تایپ های ایرانی، سی پال هنر، ۱۳۸۸.
- ۴- تأثیر زبان فارسی بر زبان و ادبیات شبه قاره هند، حوزه هنری، دکتر عجم.
- ۵- بهمن انصاری؛ تاریخچه و پیشینه حروف الفبای فارسی.
- ۶- تاریخ و فرهنگ ایران در دوران انتقال از عصر ساسانی به عصر اسلامی، جلد اول، ص ۲۵۰.
- ۷- هلن گاردنر، هنر در گذر زمان، محمدتقی فرامرزی، ۱۳۸۷.
- ۸- رویین پاکباز، دائرةالمعارف هنر، انتشارات فرهنگ معاصر، ۱۳۸۷، مدخل فونویرسم.
- ۹- خانجان زاده، دامون، بگذارد حرف خودشان را بزنند (تأثیر حروف و عوامل دیداری بر هم)، تندیس، تیر ۱۳۸۵، شماره ۷، صفحه ۱۸.
- ۱۰- ژیلبر لازار، ریشه‌های زبان فارسی ادبی، در: مجله «ایران‌نامه»، پاییز ۱۳۷۲ - شماره ۴۴. از صفحه ۵۶۹ تا ۵۸۴.
- ۱۱- رضوی گنجی، معصومه سادات، تأملی در طراحی حروف ایدئولوژی کاربردی در تایپوگرافی، کتاب ماه هنر، اردیبهشت ۱۳۹۲، شماره ۱۷، صفحه ۳۲ تا ۳۹.
- ۱۲- دمیرچیلو، هدی، تحلیل نشانه‌شناختی تایپوگرافی فارسی، کتاب ماه هنر، اردیبهشت ۱۳۹۰، شماره ۱۵۲، صفحه ۹۰ تا ۱۰۱.
- ۱۳- خانجان زاده، داریوش، خط و نشان، کتاب ماه هنر، خرداد و تیر ۱۳۸۳، شماره ۶۹ و ۷۰، صفحه ۸۲ تا ۹۵.
- ۱۴- زاهدی، حسین، درباره فونت (فضای مثبت و منفی)، گرافیک و چاپ، پاییز ۱۳۸۶، شماره ۳، صفحه ۱۴ تا ۱۷.
- ۱۵- ایمنی، عالیه، فضا، هارمونی و کاربرد حروف در گرافیک، کتاب ماه هنر، اسفند ۱۳۸۹، شماره ۱۵۰، صفحه ۵۸ تا ۶۴.
- ۱۶- چارنی، عبد الرضا، طراحی حروف فارسی در دانشگاه، گرافیک و چاپ، زمستان ۱۳۸۷، شماره ۸، صفحه ۲۶ تا ۵۹.
- ۱۷- حقیقی، ابراهیم، طراحی حروف فارسی (نیاز رسانه‌های تصویری، وظیفه گرافیکست‌ها و طراحان خط)، کلک، خرداد و تیر ۱۳۷۳، شماره ۵۱ و ۵، صفحه ۱۶۴ تا ۱۶۷.
- ۱۸- دانا بارتلت؛ مترجم، صلواتی، مرجان هنر و معماری، تندیس، ۴ مهر ۱۳۸۵، شماره ۳۸.
- ۱۹- حمیدی، بهرام، تحولات تایپوگرافی در پوستر با رویکردی بر پست مدرنیسم، کتاب ماه هنر، دی ۱۳۹۰، شماره ۱۶۰، صفحه ۸۲ تا ۸۹.
- ۲۰- معنوی راد، میترا، پیرامون خط و حروف، جلوه هنر، پاییز و زمستان ۱۳۷۶، شماره‌های ۸ و ۹، صفحه ۴۲ تا ۴۳.
- ۲۱- یافت آبادی، سلمان، از ایده تا اجرا در آثار طراحان گرافیک ایران، گرافیک و چاپ، زمستان ۱۳۸، شماره ۸، صفحه ۱۰ تا ۱۰.